

Георгієва М.Д.

Національний транспортний університет

АГРАРНИЙ РОЗВИТОК БОЛГАРІЇ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито наукові здобутки зарубіжних, зокрема болгарських, істориків, у яких проаналізовано проблеми розвитку аграрного сектору економіки Болгарії. Автором виконано аналіз внеску болгарських дослідників у розробку проблеми становлення державної аграрної політики в умовах європейської інтеграції, упровадження реформи в сільськогосподарське виробництво, яка була необхідною умовою для підвищення продуктивності галузі та покращення якості виробленої продукції з метою виходу в європейський економічний простір. Головна увага в працях болгарських дослідників зосереджена на вирішенні питань реалізації програми інтеграції аграрного сектору економіки Болгарії до європейського ринку, гармонізації аграрного законодавства й проблем становлення та функціонування Спільної аграрної політики Європейського Союзу в болгарському селі.

Так як аграрна історія Болгарії не отримала ґрунтовного висвітлення у вітчизняній історіографії, вивчено та класифіковано доробок болгарських дослідників, оскільки дослідженням додає ще більшої цінності їх практична актуальність і значимість. Тому вивчений та узагальнений історичний досвід трансформації аграрних виробничих відносин Болгарії може бути корисним при формуванні аграрної політики України.

Проведений історіографічний аналіз дав змогу вивчити ставлення болгарських істориків та економістів до основних напрямів державної аграрної політики, які здійснювалися впродовж 1989–2020 років.

Надано об'єктивну оцінку попереднім працям болгарських дослідників, пов'язаним із вивченням проблеми розвитку аграрного сектору економіки Болгарії. З'ясовано, що весь масив болгарської історіографії поділено за трьома критеріями: тенденційністю й однобічністю; епізодичністю викладу представленого матеріалу; усім історичним дослідженням притаманний інструментарій. Це дало змогу ретельного та неупередженого аналізу аграрних виробничих відносин.

Ключові слова: історіографія, аграрний сектор економіки, Болгарія, інтеграція, методологія, Європейський Союз, реформа.

Постановка проблеми. Дослідження розвитку аграрного сектору економіки Болгарії в євроінтеграційних умовах стало предметом дослідження багатьох зарубіжних дослідників, зокрема болгарських. Науково-теоретичної та практичної ваги їм додає можливість визначення основних напрямів аграрної політики України, зважаючи на досвід аграрних перетворень у болгарському селі.

Постановка завдання. Головною метою представленої статті є аналіз зарубіжної історіографії проблеми аграрного розвитку Болгарії в умовах входження до Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ключовим питанням у процесі реформування аграрного сектору економіки було земельне питання. Саме питання впровадження земельної реформи та роздержавлення в аграрній сфері

лягли в основу наукових досліджень Б. Стоїменова, Г. Люднікової, А. Сімової та Р. Попова.

Так, Б. Стоїменов [17, с. 6] у дослідженні основну увагу приділив питанню приватизації в аграрному секторі та роздержавленню земельного фонду Болгарії. Автор виокремив питання, що стосувалися соціально-економічних наслідків у ході приватизації земельних ділянок, матеріального й технічного оснащення колишніх державних і кооперативних господарств.

Важливою проблемою розвитку аграрних відносин у Болгарії в контексті євроінтеграційних процесів був процес земельної реформи, що супроводжувався відходом від державної та суспільної форми власності на землю до приватної. Саме це питання розглянуто Т. Атанасовою в науковій статті [2, с. 34]. Автор, ґрунтуючись на статистичних даних, ствер-

джує, що реформування земельних відносин у Болгарії було основою підвищення конкурентоздатності аграрної сфери країни та пришвидшило її адаптацію в європейський економічний простір.

Питанню трансформації організаційно-правових форм в аграрному секторі економіки Болгарії присвячена праця Т. Атанасової. Автор дійшла висновку, що організаційно-правовий потенціал аграрного підприємства залежить від реформених заходів у цілому по галузі [2, с. 111]. Перехід до ринкових умов аграрного виробництва супроводжувався зміною форм власності в сільському господарстві. Так, Т. Атанасова зазначає, що разом із переходом до ринкових умов у Болгарії було впроваджено процеси ліквідації колишніх систем виробничих структур. Ідеться про роздержавлення виробничих структур Болгарії з подальшою їх приватизацією.

Крім того, складником земельного питання в Болгарії була її оренда. Ю. Дойчинова в статті дослідила вплив орендних взаємовідносин у системі аграрного виробництва [7, с. 15]. Автором був проведений глибокий аналіз наслідків структурних змін земельних відносин для болгарського сільського господарства. Оцінки автора засвідчують, що завдяки формуванню ринку оренди землі болгарські фермери отримали можливість об'єднувати дрібні та розпорочені земельні ділянки в межах одного господарства, що дало змогу підвищити рентабельність аграрного виробництва й покращити виробничу логістику.

Питанням оренди землі займався також П. Петков. Зокрема, П. Петковим проаналізовано стан орендних відносин у кооперативних аграрних господарствах [14, с. 21]. Крім того, розглянуто особливості державної підтримки аграрних кооперативів в орендуванні земельних ділянок.

П. Петковим розкрито основні моделі приватних аграрних домогосподарств і місце орендних взаємовідносин у їх виробничих відносинах. Наведено статистичні дані щодо розміру орендних площ в аграрних господарствах, вартості й умов використання земельної ділянки.

Безперечно, на початковому етапі аграрної реформи в болгарському сільському господарстві переважали державні та кооперативні форми господарювання. Проте вже після прийняття закону про землю на перше місце в системі аграрного товаровиробництва почали виходити сімейні форми фермерських господарств. Про функціонування аграрних домогосподарств ідеться в науковому доробку Д. Василева [4, с. 78]. Автором здійснено аналіз господарської діяльності сімейних ферм. Він наго-

лошує, що в реформений період у болгарському сільському господарстві на перший план виходять домогосподарства, які до середини 1990-х років становили основу аграрного виробничого сектору.

Зміну ролі сімейних аграрних господарств у системі виробничих відносин відображено в науковій роботі М. Христової [18, с. 31]. Зокрема, авторка дослідила вплив аграрної реформи на функціонування всіх організаційних форм у сільському господарстві та дійшов висновку, що пріоритетною була приватна власність на землю й сімейні форми господарювання.

Питання існування різних господарських форм в аграрній сфері Болгарії в умовах ринкових відносин відображено в науковій праці А. Луцовой «Формы на организация на селскостопанското производство при условия та на пазарна икономика: ферми, кооперации та ін.» [10, с. 179].

Звичайно, в основу впровадженої на початку 1990-х років аграрної реформи в Болгарії покладено зміну організаційних форм господарювання. Саме тому ця тема була порушена болгарським дослідником Т. Дарджоновим [6, с. 42]. Розглянемо працю Т. Дарджонова «Фермерското земеделие и проблеми на прехода към него: Из опита на напредналите страни и поуците за нас при осъществяване на аграрната реформа» [6]. Автор розкрив особливості розвитку фермерських господарств країн Європейського Союзу в умовах переходу до ринкових відносин. Крім ґрунтового аналізу аграрних відносин європейських країн, автор надає рекомендації щодо покращення функціонування фермерських господарств Болгарії.

Крім Т. Дарджонова, питання трансформації організаційно-правових форм аграрного сектору економіки Болгарії розглядав І. Бянов [3, с. 137]. У науковій статті І. Бянова розглядається структура аграрного товаровиробництва як основний елемент структури економічного співробітництва серед країн-учасниць Європейського Союзу. Автор детально проаналізував структурні зміни в сільському господарстві різних країн ЄС наприкінці ХХ – початку ХХІ століть.

Болгарський економіст О. Макавеев у дослідженні вивчив розвиток аграрної сфери в умовах переходу до нової економічної моделі – ринкової, що поєднувалося з євроінтеграційним шляхом економічного розвитку [11, с. 69]. Автор виокремив основні етапи аграрної реформи в Болгарії та дослідив їх складник. Цікавими є висновки автора, у яких автор прогнозовано зазначає необхідність перепрофілювання аграрного товаровиробництва на експорт.

Дослідженням особливостей аграрної політики Болгарії займалися болгарські вчені-економісти. Зокрема, Н. Мілева в науковій роботі звертає увагу на відносні ціни та внутрішні умови торгівлі сільськогосподарським товаром [12, с. 16].

У наукових дослідженнях Р. Попова основна увага приділена проблемі розвитку сільського господарства Болгарії в період переходу від командної системи управління до ринкових відносин. Автор розглядає перехід до ринкових умов ведення аграрного господарства як єдиний шлях виходу сільськогосподарського товаровиробництва з кризи 1980-х років. На думку автора, криза аграрного сектору Болгарії була спричинена відсутністю ринку землі й недостатньою нормативно-правовою врегульованістю системи виробничих відносин на селі.

Ще однією працею з наукового доробку Р. Попова є «10 години ОСП в България». Наукова робота є досить актуальною для нашого дослідження, оскільки автором надаються висновки щодо розвитку сільськогосподарського виробництва Болгарії в умовах запровадження спільної аграрної політики (далі – САП) ЄС. Аналізуються ступінь та ефекти від впровадження САП ЄС у всіх структурних галузях аграрного виробництва [15]. Крім того, проаналізовано процес зростання аграрного виробництва, підвищення його рентабельності й покращення якості виробленої продукції після приєднання до ЄС.

У 1990-ті роки в умовах переходу до ринкових відносин в аграрному секторі економіки на території постсоціалістичного табору інтерес до проблеми розвитку сільського господарства значно зріс.

У 1989 році в м. Софії був підготовлений інформаційно-аналітичний збірник «Анализ на действащия икономически механизъм в селското стопанство и основни положения за усъвършенствуването му за Десета пятилетка». Автори мали на меті спрогнозувати, систематизувати, проаналізувати хід і головні підсумки першого етапу (1989–1992 роки) аграрних перетворень у постсоціалістичних країнах Південно-Східної Європи [1, с. 51]. У колективному дослідженні розкрито основні тенденції в трансформації системи організації земельної власності й загалом у питанні власності в аграрному секторі економіки Болгарії. Крім того, автори зробили спробу прослідкувати процес становлення системи ринкових відносин у болгарському селі, формування нових інструментів державного регулювання, проаналізувати зовнішньоекономічні

орієнтири Болгарії. Згадане дослідження дає змогу зрозуміти характер загальних закономірностей у сільському господарстві, характерних особливостях і може бути використане для поглиблення знань про аграрну історію постсоціалістичних країн.

А. Костяков у науковій статті «Некоторые общие закономерности развития аграрного сектора в постсоциалистических странах» провів цікавий аналіз особливостей розвитку аграрної галузі країн Східної Європи. Дослідження виконано на основі доповідей, представлених на III сесії Робочої групи з питань економічного аналізу аграрно-промислового комплексу та управління фермерськими господарствами Комітету сільського господарства Європейської економічної комісії, що розглядала закономірності й особливості розвитку сільського господарства країн Південно-Східної Європи [9, с. 27].

Складні процеси, які відбувалися в сільському господарстві країн Південної та Центрально-Східної Європи в 1990-ті роки, після краху командно-адміністративних економічних систем, і необхідність виходу з економічної кризи шляхом переходу до ринкових відносин проаналізовані в наукових статтях А. Долуди, І. Карпенко, Н. Ончева, В. Шабуніної, Г. Дулевської.

Вагоме значення для розуміння й вивчення трансформаційних змін у сільськогосподарському виробничому секторі Болгарії наприкінці 1980-х років має наукова праця В. Гайдаржієвої «Устойчиво развитие на аграрното производство в България през 80-те години на XX век – политика и практика». На думку автора, сталий розвиток аграрної галузі Болгарії можливий лише за умови впровадження у виробництво технічного й технологічного процесу, який має забезпечити безпеку від соціальної, економічної, екологічної кризи в секторі [5, с. 66]. Автор наголошує, що сталий розвиток аграрного сектору та його конкурентоспроможність є фундаментальною основою економічного розвитку Європейського Союзу.

Процес приватизації в болгарському селі став предметом уваги Б. Стоїменова. Автором наведено твердження, що важливою передумовою реформування аграрного сектору економіки Болгарії був розпочатий на початку 1990-х років процес приватизації. Він зазначає, що до кінця 1980-х років земля економічно функціонувала як державна власність, а юридично не була націоналізована [17, с. 6]. Автор детально аналізує прийняття закону про земельну власність і зазначає, що саме згаданим законом розпочато процес ста-

новлення інституту приватної власності на землю.

Проблему аграрного реформування в Болгарії розглянуто в науковій статті Н. Ончева. Автор наголошує, що одним із принципових моментів економічної реформи в сільському господарстві Болгарії була відмова Болгарії від адміністративного втручання в діяльність аграрних товаровиробників. Усі фермери самостійно почали вирішувати питання про обсяги виробленої та реалізованої продукції, що, на думку автора, було поспішним через відсутність реальних умов конкуренції в аграрній галузі та відсутність контрагентів [13, с. 61]. У праці розкрито проблеми соціально-економічних змін у болгарському селі, перетворень у системі аграрних виробничих відносин. Автор розглядає проблему реформування аграрного сектору економіки Болгарії в контексті розвитку ринкових відносин у болгарському селі, забезпечення інноваційності сільськогосподарського виробництва та глибокої науково-виробничої інтеграції.

Отже, кризові явища в сільськогосподарському виробництві Болгарії в 1990-х років розглянуто в науковій праці Н. Ончева. Стаття присвячена проблемам упровадження системи приватної землевласності, приватизації аграрних підприємств і функціонуванню фермерських домогосподарств. Доведено, що саме аграрний сектор став першим у загальному процесі впровадження реформ в економіці Болгарії. Трансформація організаційно-господарських структур створила умови для формування нової моделі аграрних відносин у Болгарії.

Реформування аграрного сектору економіки Болгарії стало предметом уваги ще одного дослідника – А. Сізова. У статті автор розкрив проблеми дореформеного періоду розвитку болгарського села. Наведено статистичні показники рівня аграрного виробництва, що дало змогу оцінити аграрний компонент у новітній економічній історії Болгарії [16, с. 58].

У статті Ю. Долуди розглядається процес реформування аграрного сектору економіки в постсоціалістичних країнах на першому етапі [8, с. 31]. Зокрема, викладено результати проведеної аграрної реформи в низці країн, у тому числі й у Болгарії.

Висновки. Історіографічний огляд дає змогу зробити такі висновки:

- аграрний розвиток Болгарії в умовах європейської інтеграції не отримав комплексного дослідження в болгарській історіографії. Таким чином, нагальним є питання формування цілісної картини аграрної історії болгарського села в 1989–2020 років;
- праці, у яких фрагментарно розглянуто розвиток аграрного сектору економіки Болгарії, не мають схожого методологічного інструментарію, що зумовлює необхідність збалансування методологічних підходів і вироблення методологічної моделі для подальших наукових пошуків;
- сучасна зарубіжна історіографія, зокрема болгарська, базується на застарілому методологічному й термінологічному словнику, що викликає необхідність орієнтування на новий інструментарій.

Список літератури:

1. Грозев И. Анализ на действащия икономически механизъм в селското стопанство и основни положения за усъвършенствуването му за Десета п'ятилїтка : науч. разработ. / за ред. И. Грозев. София : ВИИ К. Маркс, 1989. 98 с.
2. Атанасова Т. Форми на аграрни предприятия и финансови условия за тяхното развитие. Стара Загора : Литера принт, 2003. 160 с.
3. Бянов И. Аграрната структура в страните от европейския съюз в края на 20-ти и началото на 21-ви век. *Списание Социално-икономически анализи*. 2015. Вип. 2. С. 134–141.
4. Василев Д. Семейни земеделски стопанства. София : Сдружение Проектно дело, 2016. 115 с.
5. Гайдаржиева В. Устойчиво развитие на аграрното производство в България през 80-те години на ХХ век – политика и практика. *Управление и устойчиво развитие*. 2013. № 3. С. 64–69.
6. Дарджонов Т. Фермерското земеделие и проблеми на прехода към него: Из опыта на напредналите страни и поуците за нас при осъществяване на аграрната реформа. София, 1994. 116 с.
7. Дойчинова Ю. Арендното стопанство в периода на аграрната реформа. *Икономика и управление на селското стопанство*. 2000. № 4. С. 12–Долуда Ю. Болгария. Аграрные реформы в зарубежных постсоциалистических странах: Первый этап. Москва, 1993. 230 с.
8. Костяков А. Некоторые общие закономерности развития аграрного сектора в постсоциалистических странах. *Вестник Российской академии сельскохозяйственных наук*. 1995. № 5. С. 23–34.
9. Луцова А. Форми на организация на селскостопанското производство при условията на пазарна икономика: ферми, кооперации, търг. д-ва и др. София : СА, 1993. 203 с.
10. Макавеев А. Земеделието в преход. Русе, 2005. 268 с.

11. Милева Н. Селско стопанство и аграрната политика през 1994 г. София : Агенция за икон. програмиране и развитие, 1995. 137 с.
12. Ончев Н. Изследвания върху кризата на българското земеделие. *Икономика и управление на селското стопанство*. 2000. № 4. С. 58-Петков П. Модели частни земеделски ферми. София : Федерация на д-вата за разпространение на знания, 1991. 139 с.
13. Попов Р. 10 години ОСП в България. Селскостопанска академия: Институт по аграрна икономика. София, 2017. URL: <http://www.cara-bg.com/docs/2635.pdf>.
14. Сизов А. Внешнеэкономические связи АПК СССР: необходимость перестройки. *Мировая экономика и международные отношения*. Москва, 1990. С. 44–Стоименов Б. Приватизация в сельском хозяйстве. *Селскостопанска наука*. София, 1992. № 6. С. 3–11.
15. Христова М. Аграрната реформа и земеделски организации. София : Фонд Земеделие, 1993. 120 с.

Georgieva M.D. AGRARIAN DEVELOPMENT OF BULGARIA IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES: HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

The article reveals the scientific achievements of foreign, in particular, Bulgarian historians, which analyze the problems of development of the agricultural sector of the Bulgarian economy. The author analyzes the contribution of Bulgarian researchers to the development of state agricultural policy in the context of European integration, the introduction of reform in agricultural production, which was a necessary condition for improving productivity and improving the quality of products to enter the European Economic Area. The main attention in the works of Bulgarian researchers was focused on the implementation of the program of integration of the agricultural sector of the Bulgarian economy into the European market, harmonization of agricultural legislation and the formation and functioning of the Common Agricultural Policy of the European Union in rural Bulgaria.

Since the agrarian history of Bulgaria has not received thorough coverage in the domestic historiography, the works of Bulgarian researchers have been studied and classified. Because, this study adds even more value to their practical relevance and significance. Therefore, the studied and generalized historical experience of transformation of agrarian industrial relations of Bulgaria can be useful at formation of agrarian policy of Ukraine.

The conducted historiographical analysis made it possible to study the attitude of Bulgarian historians and economists to the main directions of the state agrarian policy, which were carried out during 1989–2020.

The article provides an objective assessment of the previous work of Bulgarian researchers related to the study of the development of the agricultural sector of the Bulgarian economy. It was found that the whole array of Bulgarian historiography is divided by three criteria: bias and one-sidedness; episodic presentation of the presented material; historical research is inherent in all historical research tools. This gave a powerful and unbiased analysis of agricultural production relations.

Key words: *historiography, agrarian sector of economy, Bulgaria, integration, methodology, European Union, reform.*